

УДК 343.14

Даниленко Анастасія Володимирівна –

кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства  
Харківського національного університету внутрішніх справ

Anastasiia V. Danylenko –

candidate of juridical sciences,  
associate professor of criminal procedure  
and organization of pretrial investigation department,  
Kharkiv National University of Internal Affairs  
(27 Lva Landay prospect, Kharkiv, Ukraine)

### **Особливості реалізації засади державної мови та проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за участю глухих, німих та глухонімих осіб**

*У статті наголошено, що досудове розслідування та судовий розгляд кримінальних проваджень про злочини глухих, німих і глухонімих, а також проваджень за участю свідків і потерпілих, що мають зазначені фізичні вади, викликають на практиці великі труднощі. Автор зазначає, що вони обумовлені не тільки психологічними особливостями, які мають особи із дефектами слуху та мовлення, а й тим, що без перекладача неможливо успішне здійснення правосуддя у таких справах.*

**Ключові слова:** перекладач, засада державної мови кримінального провадження, захист прав і свобод, захисник, особа, яка має фізичні вади.

*В статье подчеркивается, что досудебное расследование и судебное разбирательство в уголовных производствах о преступлениях глухих, немых и глухонемых, а также производств с участием свидетелей и потерпевших, имеющих указанные физические недостатки, вызывают на практике большие трудности. Автор указывает, что они обусловлены не только психологическими особенностями, которые имеют лица с дефектами слуха и речи, но и тем, что без переводчика невозможно успешное осуществление правосудия по таким делам.*

**Ключевые слова:** переводчик, принцип государственного языка уголовного судопроизводства, защита прав и свобод, защитник, лицо, имеющее физические недостатки.

#### **A. V. Danylenko Some Features of the Implementation the Principle of State Language in Criminal Proceedings Involving Deaf, Dumb and Deaf-Mute Persons**

*Pretrial investigation and trial proceedings of criminal offenses committed by deaf, dumb and deaf-mute persons, and proceedings involving witnesses and victims who have these disabilities, in practice cause great difficulties. These problems are caused not only by psychological characteristics which have persons with hearing and speech defects, but criminal proceedings could not be successful without an involvement of interpreter. The interpreter makes a voice communications between deaf and persons who can hear, helps to investigate the circumstances of the proceedings, helps to fix course of the trial. That is why studying of procedural, psychological and tactical features of implementation of the principles of the state language of the criminal proceedings involving deaf, dumb and deaf-mute persons have a great practical importance.*

*Unfortunately, Criminal Procedure Code of Ukraine does not have the detailed regulation of the conduct of criminal proceedings involving deaf, dumb or deaf-mute persons. However, during the investigative (detective) actions involving these persons the following rules should be observed: 1) if the suspect, witness or victim studied in a special school and generally accepted understanding facial expressions and gestures of the deaf, it should be questioned through an interpreter that can accurately transmit his gestures; 2) translator communicates with mute, deaf, deaf-mute person via facial expressions, gestures and dactylology. At the same time, the interpreter*

*should speak aloud anything that participant explains during interrogation; 3) the persons present during the interrogation deaf (teacher, legal representative, psychologist) should be a warning transmission questioned by facial expressions and gestures of information that he can use in their answers; 4) If the deaf reads and writes well, he may with the consent of the person conducting the preliminary investigation or court answer questions in writing; 5) the participation of defense counsel in proceedings where the suspect, accused is deaf, dumb of deaf-mute person is complimentary. However, in all cases without exception during interrogation translator must be present in order to provide the person being questioned with help.*

**Keywords:** *translator, principle of state language of the criminal proceedings, protection of rights and freedoms, defender, a person who has a disability.*

**Постановка проблеми.** Досудове розслідування та судовий розгляд кримінальних проваджень про злочини глухих, німих і глухонімих, а також проваджень за участю свідків і потерпілих, що мають зазначені фізичні вади, викликають на практиці великі труднощі. Вони обумовлені не тільки психологічними особливостями, які мають особи із дефектами слуху та мовлення, а й тим, що без перекладача неможливо успішне здійснення правосуддя у таких справах. Через перекладача здійснюється мовний зв'язок між глухими і особами, якічують, з'ясовуються і досліджуються обставини провадження, фіксується хід судового розгляду. У зв'язку з цим велике практичне значення має вивчення процесуальних, психологічних і тактичних особливостей реалізації положень засади державної мови кримінального провадження за участю глухих, німих і глухонімих.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблематиці засад кримінального провадження присвячена значна кількість досліджень. Цьому питанню приділяли увагу такі вчені-процесуалісти, як С. А. Альпертом, В. П. Бож'євим, О. М. Бандуркою, Ю. М. Грошевим, Т. М. Добровольською, П. С. Елькінд, О. М. Ларіним, В. Т. Маляренком, Т. М. Мірошниченко, М. М. Михеєнком, Я. О. Мотовіловкером, В. В. Назаровим, М. С. Строговичем, В. М. Тертишником, І. В. Тирічевим, В. Т. Томіним, І. Я. Фойницьким, Л. Д. Удалова, С. А. Шейфер, М. Є. Шумило, Щерба С. П. та інші вчені-процесуалісти.

**Невирішені раніше проблеми.** Беззаперечно, вище зазначені автори зробили суттєвий внесок у дослідження принципів кримінального провадження. Проте, з урахуванням особливостей проведення кримінального провадження за участю осіб з обмеженими можливостями, окремі питання

потребують додаткового вивчення, з метою використання отриманих результатів в практичній діяльності правоохоронних органів.

**Метою** цієї статті є вивчення особливостей реалізації засади державної мови кримінального провадження за участю глухих, німих та глухонімих осіб.

**Виклад основного матеріалу.** Глухонімі, як правило, володіють двома мовами - жестовою і державною мовою в письмовій або усній формі. Така двомовність в міжнародній практиці називається білінгвізмом. Враховуючи соціальні, гуманітарні та правові аспекти цього явища, Всесвітня організація глухих давно ухвалила, що для них жестова мова спілкування має розглядатися як перша мова, а мова державна як друга [1, с. 286].

Зрозуміло, що кількість жестів, які використовуються у мові глухонімих не можна порівнювати з багатством лексики української чи іншої мови. Глухонімі особи, які добре володіють мовою жестів також можуть спілкуються між собою і перекладачем "читаючи з губ" або використовувати дактильну мову (ручну абетку), яка краще забезпечує точність перекладу інформації. Тому органам досудового розслідування та суду для з'ясування всіх обставин кримінального провадження і прийняття у ньому законного, обґрунтованого і справедливого рішення необхідно дотримуватися певних правил.

Слідчий або прокурор у порядку, встановленому законом, вправі викликати для участі в кримінальному процесі будь-яку особу, що розуміє жесто-мімічну або дактильну мову або володіє навичками сурдоперекладу.

В суд доцільно викликати тих перекладачів, які брали участь у проведенні досудового розслідування по кримінальному провадженню. Це пов'язано з тим, що перекладач вже знає особливості міміки і жестів конкретної

особи (обвинуваченого, потерпілого, свідка), його здібності і особливості до сприйняття зворотного перекладу. Слід також врахувати, що між даними особами вже встановився певний психологічний контакт. Та й особа, яка має вказані фізичні вади, при проведенні будь-яких слідчих (розшукових) дій буде вести себе більш розкуто і впевнено, допускати менше помилок і, таким чином, зможе повідомити більше інформації, що цікавить суд. У провадженнях, участь в яких беруть неповнолітні, доцільно викликати в якості перекладачів тих осіб, які добре знають особливості психіки неповнолітніх, мають або мали безпосереднє відношення до виховної роботи серед глухонімих, працюючи дефектологом, сурдопедагогом, методистом, інструктором-перекладачем і т.п.

При проведенні досудового розслідування та судового розгляду, необхідно встановити особу перекладача, з'ясувати загальну і спеціальну освіту, де він навчався миміки і жестам, стаж роботи перекладачем, вміння спілкуватися з глухонімими за допомогою жесто-мимічної і дактильної мови, здатність вести зворотний переклад, тобто переводити мову глухонімих на звичайну розмовну мову, і навпаки, а також зауваження щодо обстановки місця проведення допиту або іншої слідчої (розшукової) дії. Крім того, в протоколах слідчих (розшукових) дій і в журналі судового засідання доцільно вказувати, за допомогою якої мови - жесто-мимічної або дактильної був допитаний підозрюваний, обвинувачений, свідок або потерпілий. Про перераховані вище дані про перекладача слідчий і суд повинні повідомити підозрюваному, обвинуваченому та іншим учасникам кримінального процесу, а також з'ясувати, чи немає у них будь-яких підстав для його відводу. При цьому слід детально роз'яснити перекладачеві його обов'язки і права, уточнити, чи зрозумілі вони йому і чи немає у нього будь-яких зауважень по суті кримінального провадження. У зв'язку з даною обставиною, перекладача необхідно ввести в курс справи (нехай навіть і в самій загальній формі, що, звичайно ж, не цілком бажано), роз'яснити, які обставини слід з'ясувати в ході провадження слідчої (розшукової) дії. Як і перекладач національної мови він попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий переклад. У кримінальному

провадженні, в якому в якості учасників в тій чи іншій формі приймають участь німі, глухі або глухонімі особи, є певні правила проведення слідчих (розшукових) дій, застосування яких допоможе розслідуванню і будесприяти встановленню об'єктивної істини у справі.

Всі слідчі (розшукові) та судові дії за участю німих, глухих і глухонімих бажано проводити у денний час доби, тому що ввечері їх емоційний може бути несприятливим для відтворення фактичних обставин провадження.

У провадженнях даної категорії осіб обов'язковою є участь перекладача, який розуміє їх миміку і жести. Його відсутність може призвести до того, що істина у цьому кримінальному провадженні не буде встановлена. У випадку ускладнень, що виникають при допиті та перекладі показань глухонімих, суд повинен викликати фахівця, який зобов'язаний: дати пояснення про те, якою промовою краще володіє глухонімих; наскільки правильно здійснюється переклад миміки і жестів глухонімого перекладачем і чи повністю розуміє його відповідний учасник процесу; рекомендувати суду способи переключення уваги глухонімих з метою отримання достовірних свідчень; правильно сформулювати питання глухонімого для більш успішної передачі його мимікою і жестами; надати допомогу суду в формулюванні показань із збереженням тих особливостей мови, які характерні для глухонімого. Участь спеціаліста - в суді при допитах глухонімих - істотна гарантія отримання об'єктивної інформації про обставини скоєного злочину [1, с. 13]. При перекладі показань глухонімих слід пам'ятати, що обвинувачені, свідки, потерпілі розповідаючи про обставини, недоступні до їх сприйняття, можуть заповнювати явища, що залишилися поза їх сприйняття шляхом мислено-логічної інтерпретації. Робиться це не навмисно. Це результат компенсації фізичних вад. Всі вони прагнуть заповнити явища, що залишилися поза сприйняття, шляхом абстрактно-мислено-логічної інтерпретації [2, с. 57]. В даній ситуації суд зобов'язаний нагадати глухонімому, що він повинен розповідати лише про те, що він зробив і бачив, не підмінюючи це судженнями про ймовірні дії інших осіб. Показання обвинуваченого про те, що він не міг

зробити або сприймати в силу фізичної вади, повинні завжди ретельно перевірятися. Ретельно повинні бути перевірені і показання свідків (потерпілих) про дії глухонімого, які він не міг вчинити через наявну фізичну ваду.

Глухонімому підозрюваному, обвинуваченому, свідкові, потерпілому та іншим особам іноді доцільно дати можливість самим обрати перекладача, якому вони повністю довіряють і якого повністю розуміють, вільно з ним спілкуються. При цьому найкраще надати глухонімому такого перекладача, з яким він перебуває в постійному спілкуванні в повсякденному житті і знає його мімічні особливості. У деяких випадках глухонімий, що не навчався жесто-мімічній мові, не може спілкуватися з перекладачем, тоді він розуміє жести і міміку тільки певних осіб, які перебувають з ним у постійному контакті. Ними можуть бути рідні, піклувальники, опікуни, знайомі глухонімого, які розуміють його індивідуальні жести і правильно їх тлумачать - так звані товмачі.

В кримінальних провадженнях за участю глухонімого, який взагалі не спілкується знаками, особа, що проводить досудове розслідування можеставити запитання і отримувати відповіді у письмовій формі. При цьому, законодавець не забороняє письмову форму допиту. Але в кожному випадку перекладач повинен бути призначений для участі в провадженні і бути присутнім протягом всього часу проведення слідчої (розшукової) дії для того, щоб глухонімий при бажанні міг в будь-який момент скористатися його допомогою.

Якщо учасником допиту є глухоніма особа, яка знає жесто-мімічну і дактильну мови, то для проведення даної слідчої (розшукової) дії слід запрошувати двох перекладачів: одного, що володіє мімікою і жестами, а другого, що володіє дактильною мовою. Таким способом можна детальніше і послідовно допитати глухого, німого або глухонімого учасника провадження.

Питання про участь перекладача в допиті тісно пов'язано з правом підозрюваного, обвинуваченого на його відведення. Правила про відвід перекладачів викладені у ст. 79 КПК України. Ці вимоги закону поширюються і на перекладачів німих, глухих і глухонімих. Перекладач не може брати участь у провадженні у справі за наявності підстав, передбачених у ст.

77 КПК України, а також у випадках, коли виявиться його некомпетентність.

Крім того, слід пам'ятати, що наявність у особи істотних дефектів слуху або мовлення перешкоджає її можливостям самостійно захищатися від обвинувачення. А тому, у кожному випадку встановлення слідчим або наявності вищезазначених фізичних вад у підозрюваних та обвинувачених їм обов'язково призначається захисник.

Таким чином, в ході провадження слідчих (розшукових) дій за участю глухих, німих, глухонімих осіб необхідно дотримуватися таких правил:

1) якщо підозрюваний, обвинувачений, свідок або потерпілий навчався у спеціальній школі і розуміє загальноприйняті міміку і жести глухонімих, то його слід допитувати за допомогою перекладача, здатного точно передавати його жести;

2) перекладач спілкується з німою, глухою, глухонімою особою за допомогою міміки, жестів і дактилології. У той же час перекладачем слід промовляти вголос все те, що учасник процесу пояснює йому під час допиту;

3) особи, присутні при допиті глухонімого (педагог, законний представник, психолог), повинні бути попереджені про неприпустимість передачі допитуваному шляхом міміки і жестів інформації, яку той може використовувати у своїх відповідях;

4) якщо глухонімий добре читає і пише, то він може за згодою особи, що проводить досудове розслідування або суду відповідати на питання письмово

5) обов'язкова участь захисника у провадженнях, де підозрюваним, обвинуваченим є глуха, німа або глухоніма особа.

Однак, у всіх випадках без виключення під час допиту повинен бути присутнім перекладач, щоб допитувана особа мала можливість скористатися його допомогою;

6) якщо глухий, німий, глухонімий неписьменний, не знає загальноприйнятої жесто-мімічної і дактильної мови, то слідчий, суд має право залучити до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій осіб, які можуть тлумачити його знаки, міміку і жести (перекладачів), або запросити в якості перекладачів сурдопедагогів, сурдопсихологів, які можуть пояснити особливості мімічного

словника глухонімого, смислове значення кожного індивідуального жесту.

Участь перекладача у справі викликає необхідність оцінювати і зовнішні чинники, які впливають на повноту, точність правильність перекладу. Тому, щоб перекладач і особа, яка має фізичні вади правильно зрозуміли один одного, в ході проведення слідчих (розшукових) дій необхідно дотримуватись таких вимог:

а) світло (природне і штучне) повинно падати на обличчя, руки підозрюваного, свідка, потерпілого і перекладача, щоб вони могли добре бачити артикуляцію, міміку і жести. Під час допиту вони не повинні палити, тримати поряд з ротом або в руках сторонні предмети;

б) глухонімий і перекладач повинні знаходитися один від одного на відстані одного-двох метрів, а руки їх повинні бути звернені долонями один до одного, щоб вони бачили рухи пальців;

в) незрозумілі слова, фрази, юридичні, медичні та інші спеціальні терміни, узагальнені поняття потрібно повторювати двічі, а якщо вони погано сприймаються, то слід написати їх, щоб грамотний глухонімий міг прочитати або замінити іншим поняттям;

г) робити паузи, перерви, так як через 1,5 години переклад міміки і жестів, особливо дактильної мови, швидко втомлюється зір,

загальмовуються вольові і розумові процеси, що неминуче знижує якість перекладу [3, с. 109].

Слід відзначити, що суворе дотримання цих правил для перекладача, який бере участь у допиті, є обов'язковим, бо навіть незначний відступ від них ускладнює розуміння зверненої до глухонімого дактильної і жесто-мімічної мови позначається на отриманні достовірних і повних показань по всіх обставинах провадження. Результати слідчої (розшукової) дії, проведеної за участю перекладача, як і сам переклад, підлягають перевірці і оцінці в звичайному порядку разом з іншими доказами. При наявності сумнівів для перевірки повноти і правильності показань може бути здійснений контрольний переклад отриманих за участю перекладача показань, зафіксованих за допомогою відеозапису, а також переведених на іншу мову в письмовій формі.

**Висновок.** Таким чином, недостатня законодавча урегульованість питання про реалізацію принципу державної мови кримінального провадження щодо німих, глухих і глухонімих в новому КПК України створює на практиці великі труднощі. Тому законодавець повинен звернути увагу на дану прогалину в законодавстві і ліквідувати її шляхом внесення доповнень до КПК України та інших нормативно-правових актів у даній області.

#### Список використаних джерел:

1. Щерба С. П. Переводчик в российском уголовном процессе : научно-практическое пособие / С. П. Щерба. – М. : Экзамен, 2005. – 416 с.
2. Щерба С. П. Психологические особенности допроса обвиняемых, страдающих физическими недостатками / С. П. Щерба // Социалистическая законность. – 1971. – № 4. – С. 57-59.
3. Ясинок М. М. Участь глухонімих у цивільному процесі / М. М. Ясинок // Право і безпека. – 2006. – № 5'3. – С. 107-109.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-03>.

#### References

1. S. P. Sherba, *Perevodchik v rossiyskom ugolovnom protsesse : naychno-prakticheskoe posobie* / S. P. Sherba. – M. : Examen, 2005. – 416 p.

2. S. P. Sherba, Psikhologicheskie osobennosti doprosa obvinyaemykh, stradayushikh fizicheskimi nedostatkami / S. P. Sherba. – Sotsialisticheskaya zakonnost. – 1971. – No 4. – Pp. 57-59.
3. M. M. Yasynok, Uchast hlukhonimyykh u tsivilnomu protsesi / M. M. Yasynok // Pravo i bespeka. – 2006. – No. 5'3. – Pp. 107-109.
4. Kriminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Pro zastosuvnna zakonodavstva yake zabezpechue pravo na zakhyst u kriminalnomy sudochynstvi : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 24 zhovtnia 2003 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-03>.